

DELİ DUMRUL İLE KAZAKLARIN KORKUT ATASI ARASINDA BİR MUKAYESE*

Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN

M.H. Tehmasib, Dede Korkut'un ölü- mü hakkında, V.V. Velyaminov - Zer- nov'dan şöyle bir efsane aktarır:

Ded Qorqud yuxuda bir neç q'bir qazan görür.

-Bu q'beri kimin üçün qazırsınız? - dey verdiyi suala - D-d Qorqud üçün qazırıq - dey cavab alır. D-d ölümd'n qorxaraq el o gec yerini d'yişir, dün- yanın o biri ucuna qaçır. Lakin h'min yuxunu orada da görür. Bel bel D-d dünyanın dörd ucqarına qaçırda da, h'r birind' eyni yuxunu görüb, n'hayt lap m'rk'z köçür. Lakin bu da köm'k etmir. O, burada da eyni yuxunu görüb suyun üzünd' yaşamaq q'rarına g'lr. Yorğanını suyun üstün' s'rib, 100 il orada yaşayır. N'hayt, yorğun qocanı yuxu tutur. Ölüm ilan cildin' girib üzür, yorğanın üstün' çıxıb onu çalır, öldürür.¹

Tehmasib, Şamil Cemşidov'un Gar- bağ'dan, kendisinin de Bakı'nın Şağan köyünden derlediği benzer efsanelerden bahseder. Bu efsanelerde de ölümden kaçan şahıs vardır; fakat Dede Kor- kut'un adı geçmez.

Dede Korkut'un ölümden kaçması Kazaklarda yaygın bir efsanedir. Bu efsane 19. yüzyılın sonlarından bugüne kadar birçok defa derlenmiş ve yayımlan- mıştır. 1991'de Almatı'da yayımlanmış "Kazak Folklorının Tarixi" adlı eserde efsane kısaca şöyledir:

"Korkut devesine binip ülkeleri gezi- yormuş. Nereye gitse önüne iki adam çıkıp mezar kazıyormuş. Korkut onlara 'bu kimin mezarı?' diye sorunca onlar, 'Korkut'un mezarı' diye cevap veriyorlar- mış. Sonunda o, suda ölüm yok, diyerek Sırderya'ya kilim döşemiş ve kalan ömrü- nü su üstünde geçirmek istemiş. Korkut

bir an dalıp gidince bir yılan gelip onu sokarak öldürmüş."

1922 yılında çıkan Çolpan dergisinin 2-3. sayılarında yayımlanan "Korkut" efsanesine dayanarak, ünlü Kazak şairi Mağcan Cumabayoğlu "Korkut" adlı bir poema yazmıştır. Bu efsaneye göre de Korkut doğuya ve batıya gider, hep meza- rını kazan adam görür.

*"İdekim japan tüzde bir kör qazğan,
Basına taqtay qoyıp, sözder jazğan:
"Ölimnen qutulmaysın qaşqanmenen,
Mınaw kör - seniñ körin, Qorqıt jaz-
ğan."³*

Efsanenin birçok varyantı vardır. Ölümden kaçan ve suyun ortasına yer- leşen Korkut Ata, kopuzu ve Korkut küyünü (makamını) icat eder. Kopuz çal- dıkça ölmez; kopuz çalmadığı bir anda yılan gelip sokarak onu öldürür. Kopuzla birlikte mezara gömülür. Başka bir var- yanta göre 40 kız kopuzunu dinler, 39'u ölür. Kırkinci kız aksaktır ve Korkut'la birlikte ölür.

Ben efsanenin varyantları üzerinde durmak istemiyorum. Bu efsanede beni ilgilendiren, ölümden kaçma motifidir. Bilindiği üzere Deli Dumrul da ölümden kaçır. Hikâyeyi hatırlayalım:

Deli Dumrul'un kurduğu köprü- nün yamacında konaklayan obada bir yiğit ölür. Feryat figan üzerine Dumrul, "bunu kim yaptı?" diye sorar. "Azrail" cevabını alınca onunla savaşmak ister. Fakat Azrail göğsüne bastırınca aman diler, Tanrıya yalvarır. Ancak ölümden kurtulmak için kendi canı yerine başka can bulması gerektir. Babası ve anası, Dumrul'un talebini geri çevirirler ve

onun yerine canlarını vermezler. Sonunda karısına yalvarır; karısı Dumrul'un yerine canını vermeyi kabul eder. Bunun üzerine Tanrı ikisinin de canını bağışlar.

Bu hikâye, Korkut Ata efsanesinden epeyi farklı olmakla beraber "ölümden kaçma" diye adlandırabileceğimiz motif, her ikisinde de ortaktır.** Acaba aynı olay, çok farklı bir varyant hâlinde, Korkut'tan Dumrul'a veya Dumrul'dan Korkut'a nakledilmiş olabilir mi? Destanların karakterini düşünürsek bence bu mümkündür. Destanlarda bir olay, birbirinden farklı şahıslara mal edilebilir; aslında bir şahsa ait olan bir olay, bambaşka bir şahsa mal edilerek yeni bir kahraman, yeni bir hikâye yaratabilir. Bunun tipik örnekleri yine Dede Korkut hikâyelerinde vardır.

Kazılık Koca oğlu Yigenek boyunda Kazılık Koca, Arşın oğlu Direk Tekür'e tutsak olur. Düzmürd kalesinde 16 yıl tutsak kalır. Bir yaşındaki oğlu, babasının tutsak olduğunu bilmeden büyür. Bir tartışma sırasında "burada lâf edeceğine git babanı kurtar." derler. Yigenek, Oğuz yiğitleriyle Düzmürd kalesine gider, tekürü yenerek babasını kurtarır.

"Salur Kazan tutsak olup oğlu Uruz çıkardığı boy"da da olay aynıdır. Salur Kazan, Toman kalesi tekürü tarafından tutsak edilir. Küçük yaşta bıraktığı oğlu Uruz büyür. Annesinin babası olan Bayındır Han'ı kendi babası zanneden Uruz, asıl babasının Salur Kazan olduğunu ve Toman kalesinde tutsak bulunduğunu öğrenir. Kaleye sefer yapar ve babasını kurtarır.

Görüldüğü gibi bir tek vak'a, iki ayrı hikâyeye vücut vermiştir. Hikâyelerde sadece şahıslar farklıdır. Muhtemelen aynı hadise, bir hikâyedeki şahıslardan diğer hikâyedeki şahıslara mal edilmiştir. Hatta aynı olay, üçüncü bir hikâyeye de vücut vermiştir. Uşun Koca oğlu Seğrek boyuna. Yalnız burada tutsak olan baba değil, ağabey Eğrek'tir. Kardeşi Seğrek, ağabeyinin Alınca kalesinde tutsak olduğunu öğrenince gidip onu

kurtarır.

Uruz'un boyunda, diğerlerinden farklı küçük bir motif daha vardır. Salur Kazan, tutsak bulunduğu kalede bir kuyuya atılır. Kuyudayken tekürün karısı gelip onunla konuşur. Bu motif Bamsı Beyrek hikâyesinde tamamlanmış olarak yer alır. Beyrek de Bayburt hisarında 16 yıl tutsak kalmıştır. Kale beyinin kızı Beyrek'e âşık olur ve onu organla hisardan aşağı bırakarak kurtarır. Alpamış'ta daha da geniş yer tutan bu motifin, çok eksik de olsa Salur Kazan'da yer alması, motif ve vak'aların başka şahıslara aktarılabilmesine diğer bir örnektir.

Bu örneklerle bakarak, hem Korkut Ata'da, hem de Deli Dumrul'da görülen "ölümden kaçma" motifinin, bir kahramandan diğerine nakledilen bir motif olduğunu düşünebiliriz. Acaba motif, Korkut Ata'dan mı Deli Dumrul'a aktarıldı; Deli Dumrul'dan mı Korkut Ata'ya aktarıldı? Deli Dumrul boyunun 15., en geç 16. yüzyılda yazıya geçirildiğini; Korkut Ata efsanesinin ise ancak 19. yüzyıl sonlarında derlendiğini düşünürsek motifin aslında Deli Dumrul'a ait olabileceği sonucuna ulaşabiliriz. Ancak sözlü gelenekte yaşayan ve çok geniş bir coğrafi alana yayılmış bulunan efsanelerin, çok eski tarihlere kadar uzanabileceğini unutmamak lâzımdır. Hele Türkmenler arasında "Korkud'un kabrini kazıma." şeklinde bir atalar sözü bulunduğunu⁴ da düşünürsek bu efsanenin eskiliği konusunda hiç şüphemiz kalmaz. O hâlde motifin aslı karakterini bulmak için hikâyelerin kayıt tarihinden başka bir ölçü kullanmalıyız.

Deli Dumrul'un adı, kendi hikâyesinin dışında, diğer boylarda geçmez. Hâlbuki Dede Korkut kahramanlarından birçoğunun adı, kendi hikâyesinin dışındaki diğer hikâyelerde de geçer. Bu durumda Deli Dumrul, ayrı ve müstakil bir kahraman gibi duruyor.

Dede Korkut kitabında, hikâye kahramanlarının niteliklerini anlatan alkış bölümleri vardır: "*Destursuzça Bayındır*

*Hanun yağışın basan, almış bin kafire kan kusduran, ağ boz atınun yilisi üzerinde kar turduran Gaflet Koca oğlu Şir Şemseddin.*⁵ Deli Dumrul için böyle bir alkış Dede Korkut kitabında yoktur. Ancak Topkapı Oğuznamesinde şöyle bir alkış buluyoruz: “*Selim oğlu Karaman’ı sevüp, Tanrı yaradan; ulu sultan budağı; altın köprü yapan; Azrayil’le savaş kılan; salkum salkum don giyen; sakar atın oynadan Tokuş Koca oğlu Toğrul Sultan...*”⁶ Alkıştaki kahramanın adı, Duha Koca oğlu Deli Dumrul olmayıp Tokuş Koca oğlu Toğrul Sultan olsa da, Bahaeddin Ögel’in dediği gibi iki kahraman aynıdır. Esasen toğrul ve domrul sözleri aynı kelimenin, tonrul kelimesinin fonetik değişmeye uğramış şekilleridir. Türkçede η sesinin ğ ve m’ye dönüşebildiğini biliyoruz.⁷ Alkıştaki “altın köprü yapan” ve “Azrayil’le savaş kılan” nitelemeleri de bunu açıkça gösteriyor. Adındaki “sultan” unvanından, vasıfları arasındaki “ulu sultan budağı” sözlerinden ve yaptığı köprü’nün “altın” oluşundan hareketle biz de onu Bahaeddin Ögel gibi “ermiş ve çok soylu bir kişi”⁸ kabul ediyoruz. Tabii ki hikâyeler ve kahramanları, Türklerin İslâm öncesine aittir. İslâmî dönemlerde velileştirilmiş kişiler, İslâm öncesinin kamlarıdır. Deli Dumrul’daki “deli” lâkabına karşılık Toğrul Sultan’daki “sultan” unvanı, bir hükümdar sülâlesine mensubiyeti gösterebileceği gibi “Emir Sultan”da olduğu üzere bir ermişlik unvanı olarak da kabul edilebilir. Aynı şekilde “ulu sultan budağı” nitelemesi, hanedana mensubiyet yanında bir veliye mensubiyeti de ifade edebilir. Ben ikinci ihtimalin doğru olabileceğini ve bu alkışta Toğrul Sultan’ın (Deli Dumrul’un) bir veli gibi sunulduğunu kabul ediyorum. Yani İslâm öncesi dönemin kamları. “Salkum salkum don giyen” nitelemesi de gözümüzün önünde saçaklı elbiseleriyle bir şaman kaçandırıyor. Bu durumda ben ölümden kaçan asıl kişinin Korkut Ata olduğunu; onun kam veya veli kişiliğinin, bu alkıştaki nitelemelerle ve Azra-

il’den kaçma motifiyle Deli Dumrul’a nakledildiğini düşünüyorum. Başka bir ifadeyle, aslında Korkut Ata’ya ait olan “ölümden kaçma” motifi, Dede Korkut kitabında Deli Dumrul (Toğrul) adlı bir başka kahramana aktarılmıştır.

Bütün bu düşüncelerden sonra şu soru akla gelebilir: Peki, Deli Dumrul veya Toğrul adlı bir kahraman hiç mi yoktu? Elbette böyle bir kahraman vardı ve bence onun asıl kişiliği, bir kuru çayın üzerine köprü yaptırıp geçenden otuz üç akça, geçmeyenden döve döve kırk akça almasıyla ortaya çıkıyordu. Bu davranışıyla kahraman “Deli” lâkabını almıştı. Böyle bir kahramanı hayret verici bir şekilde, İbni Fazlan Seyahatnamesinde buluyoruz.

921 yılında büyük bir kervanla Bağdat’tan hareket ederek İdil boyundaki Bulgar Türklerine giden İbni Fazlan 922 yılı baharında yani henüz Oğuzların Müslüman olmadığı bir tarihte Oğuz ülkesinden geçer. O sırada başlarından geçen bir olayı şöyle anlatır:

“Ertesi günü yolda giderken çirkin, üstü başı perişan, görünüşü pis ve kalbi kötü bir Türk karşımıza çıktı. Şiddetli bir yağmura da tutulmuştuk. Bu adam ‘durun!’ diye bağırdı. Üç bin kadar hayvan, beş bin kadar insandan meydana gelen koca kafîle durdu. Sonra, ‘Hiç biriniz geçemezsiniz.’ dedi. Onun emri üzerine durup, ‘Biz, Küz Erkin’in (Şeşen’de Küzerkin) dostlarıyız.’ dedik. O, gülmeğe başladı. Ve, ‘Küz Erkin kim oluyor? Ben Küz Erkin’in sakalına pisleyeyim!’ dedi. Sonra, Harezmi diliyle ‘pekend!’ yani ‘ekmek’ dedi. Ona birkaç somun verdim. Onları alınca, ‘Haydi gidin. Size acıdım.’ dedi.”⁹

Bu olayın kahramanı, Deli Dumrul’a ne kadar benziyor! “Çirkin, görünüşü pis, kalbi kötü” gibi, yazarın subjektif değerlendirmeleri olarak niteleyebileceğimiz sıfatları bir yana bırakırsak, 5000 kişilik kervanı tek başına durduran ve onlardan ekmek almadan geçmelerine müsaade etmeyen bu Oğuz yiğidi ile kuru çaya köprü kurup geçenden otuz

üç, geçmeyenden döve döve kırk akça alan Deli Dumrul arasında ben şaşırıcı bir benzerlik buluyorum. Şüphesiz “İbni Fazlan’ın rastladığı bu yiğit Deli Dumruldur.” demiyorum. Ancak bu olay bize, İslâm öncesi Oğuz toplumunda Deli Dumrul’a benzer kahramanların varlığını gösteriyor.

Bence, Oğuzlar arasında yaşamış böyle bir kahramana Korkut Ata’nın “ölümden kaçma” motifi de yüklenmiş; böylece Deli Dumrul hikâyesi de ortaya çıkmıştır. Ana babanın, Dumrul için can vermeyi reddetmelerine karşılık, karısının Dumrul için canını feda etmeye hazır oluşu, üçüncü bir motif olarak hikâyeyi tamamlamaktadır. Bu motifin de başka efsanelerde geçtiğini biliyoruz. Bu arada gökçe güvercin donuna giren Hacı Bektaş’ı yakalamak için şahin donuna giren; fakat silkinip tekrar insan olan Hacı Bektaş tarafından boğazından yakalanan Doğrul Baba ile güvercin olup uçan Azrail’i yakalamak için doğanyla ardına düşen Deli Dumrul (alkıştaki adıyla Toğrul) arasındaki benzerliğe dikkat çeken Bahaeddin Ögel’in bu karşılaştırmasını¹⁰ son derece meraklı bulduğumu ve bu konunun ayrıca incelenmesi gerektiğini belirterek bildirme son veriyorum.

NOTLAR:

* 1-5. 12. 1997 tarihleri arasında Bakü’da yapılan “VI. Lord Beyts Konferansı - Dedem Korkudun Kitabı 1300” adlı milletler arası sempozyumda okunan bildiri.

** Azerbaycan’dan döndükten sonra Kazaklardaki Korkut Ata efsanesinin, içinde Azrail de bulunan bir varyantı, Kazak Türkçesi uzmanı Dr. Ferhat Tamir tarafından bana gösterildi. Muxtar Awezov, Şığarmalar, On Birinşi Tom (cilt), Almatı 1969, s. 311’de bulunan varyant şöyledir: Korkit, Azrail (Kazak Türkçesi: Ezireyil) ile karşılaşır. Azrail, Korkit’in canını içine koyacağı bir sandık yapar. Korkit, Azrail’le tartışıp onu aldatarak, Azrail’in canını sandığa koyar; sandığı kilitler ve suya bırakır. Azrail uzun süre sudaki sandıktan çıkamaz. O süre içinde hiç kimse ölmez; herkesin canından emin olduğu bir devran sürülür. Ancak yaşlı bir balıkçı sudaki sandığı avlar. Sandığın ağzını açınca Azrail çıkar ve hemen yaşlı adamın canını alır.

Azrail’le Korkut’u karşılaştıran bu rivayet, bizim Deli Dumrul ile Korkut Ata efsanesini birleştirmemizi daha da haklı kılıyor.

- 1 M.H.T-hmasib, Azərbaycan Xalq Dastanları, Bakı,1972, s.33-34.
- 2 E. Koçratbayev, Kazak Folklorunun Tarixi, Almatı 1991, s.88.
- 3 Mağjan Jumabayev, Şığarmaları, Almatı 1989, s.224.
- 4 Abdülkadir İnan, “Kitab-ı Dede Korkut Hakkında”, Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1968, s. 168.
- 5 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı I, Ankara 1994, s. 112.
- 6 Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, II. cilt, Ankara 1995, s. 72.
- 7 η>m: toηuz>domuz, köηlek>gömlek.
η>ğ: aηla->ağna-, Taηrıberdi>Tağrıberdi.
- 8 B. Ögel, a.g.e., s. 51.
- 9 Ramazan Şeşen, İbn Fazlan Seyahatnâmesi, İstanbul 1975, s. 35.
- 10 B. Ögel, a.g.e., s. 73.